

УДК 347.764:368.23

Адамова Олена Семенівна,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРЕДМЕТ ДОГОВОРУ МОРСЬКОГО СТРАХУВАННЯ: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

Постановка проблеми. Сучасні відносини торгівельного мореплавства стикаються із значною кількістю проблем, вирішення яких знаходиться у межах правового інструментарію, що має своє закріплення у позитивному праві. Від них залежить ефективність та стабільність регулятивної функції права та належна правова охорона прав та інтересів учасників договірні відносини з приводу морського страхування. Дефективність хоча б одного інструментарного елемента в механізмі правого регулювання договірні відносини з приводу морського страхування створює проблеми до неправильного регулювання таких відносин, а отже ставиться під сумнів ефективність та стабільність регулятивної функції права, а тим паче належна охорона прав та інтересів учасників таких відносин.

Однією із таких проблем є правова регламентація предмету договору морського страхування. Тим паче, що в юридичній літературі відсутня єдність не лише щодо предмету договору страхування взагалі, але і щодо договору морського страхування зокрема. Проблематика стосується і легально-закріпленого підходу – за яким предметом договору страхування виступає майновий інтерес. А цим і зумовлена необхідність в проведенні дослідження з метою його уточнення.

Стан дослідження теми. Проблема договору як цивільно-правової категорії привертала свою увагу багатьох вчених і присвячено безліч праць як вітчизняних, такі зарубіжних науковців. Що стосується проблем змісту договору страхування, то їх вирішенню було присвячено праці В. Ю. Абрамова, Є. М. Білоусов, Т. В. Блащук, М. І. Брагинського, Я. В. Головачова, О. В. Гринюк, В. В. Ельбрехт, Н. В. Єлізарової, А. С. Жили, Н. Ю. Когденко, Н. С. Ковалевської, О. С. Красільникової, Ю. А. Кулини, К. О. Лібіх, Р. А. Майданика, С. А. Мальцева, Т. Є. Матвєєнко, В. М. Никифрак, О. О. Ножкіної, С. А. Пилипенко, М. О. Спаської, В. О. Токаревої, Ю. Б. Фогельсон, В. М. Фурмана,

О. Ю. Черепанової та інші, однак досі питання предмету договору страхування взагалі та договору морського страхування зокрема має дискусійний характер, а підняті питання цими дослідниками не вичерпуються лише ними.

Метою статті є уточнення предмету договору морського страхування, а також критичний огляд існуючих підходів з цього приводу.

Виклад основного матеріалу. Важливо сказати, що важко переоцінити значення договору у механізмі правового регулювання відносин морського страхування і зокрема його роль у динаміці страхових правовідносин. Це створює необхідність розглянути договір морського страхування більш детально, а саме, визначити умови та момент його укладення, юридичну характеристику, зміст та зокрема його предмет.

Відповідно до ст. 239 КТМ України договір морського страхування – це договір, за яким страховик зобов'язується за обумовлену плату (страхову премію) у разі настання передбачених у договорі небезпечностей або випадковостей, яких зазнає об'єкт страхування (страхового випадку), відшкодувати страхувальнику або іншій особі, на користь якої укладено договір, понесені збитки. Він, як неодноразово зазначалося в юридичній літературі є різновидом договору страхування [2, с.27; 5; 8], а тому характеризується не тільки типовими ознаками договору на надання послуг, а й родовими ознаками договору страхування.

Відповідно до ст. 980 ЦК України, ст. 4 Закону України «Про страхування» предметом договору страхування є майновий інтерес, а відповідно до ч. 1 ст. 242 КТМ України об'єктом є будь-який майновий інтерес, пов'язаний з мореплавством. Підтвердженням тому слугують основні види морського страхування, серед яких можна виділити: страхування каско суден на строк; страхування каско суден на період будівництва (будівельні ризики); страхування військових і страйкових ризиків; страхування ризику втрати фрахту; страхування

особливих майнових інтересів; страхування додаткової відповідальності; страхування контейнерів; страхування відповідальності судовласників; страхування відповідальності фрахтувальників; страхування відповідальності судових агентів; страхування відповідальності судових брокерів.

Не заперечуючи проти майнового характеру розглядуваних договорів необхідно зробити певні уточнення щодо його предмету. Саме він відображає природу того або іншого цивільно-правового договору.

В юридичній літературі відсутня єдність щодо предмету договору морського страхування. Так, більшість дослідників правовідносин страхування та морського страхування, зокрема, стверджують, що його предметом є майновий інтерес, пов'язаний з торговельним мореплавством (страховий інтерес) [1; 7, с. 6; 11; 12, с. 281-282; 14; 15, с. 29; 16, с. 85]. Інші дослідники вважають, що в якості предмета є «те, що застраховано», тобто майно, майнова відповідальність, «нормальні умови здійснення підприємницької діяльності» [3]. Виказані також думки, що таким є страхова послуга [4, с. 10; 17], обов'язок страховика сплатити певну суму [9, с. 17; 10, с. 7] тощо.

Висловлюючи критичне ставлення щодо наведених точок зору хотілося б зазначити, що ми підтримуємо позицію тих вчених [6, с. 92; 13], які відстоюють, що предметом правочину є цивільні правовідносини.

Стосовно цього в науковій літературі було надане досить вдале обґрунтування С. О. Сліпченко. Так, під час порівняння існуючих точок зору¹ щодо предмета правочину він дійшов висновку, що вони не повинні протиставлятися, оскільки всі розкривають одне й те саме правове явище з різних сторін [13].

¹ Так, в теорії цивільного права не існує єдиного підходу до розуміння предмету правочину. Зокрема, як предмет правочину розглядають або певне благо (майно), з приводу якого вчиняється правочин [Агарков М. М. Избранные труды по гражданскому праву : в 2 т. – Т. 1 / Агарков М. М. – М. : ЦентрЮрИнфо Р, 2002. – С. 205], або дії, що мають бути вчинені відповідно до укладеного правочину [Гражданское право : в 2 т. – Т. 2. – Полутом 1 : учебник / отв. ред. проф. Е. А. Суханов. – М. : БЕК, 2000. – 704 с.], або і дії, що мають бути вчинені, і майно, з яким чиняться відповідні дії [Гражданское право. – Ч. 1 : учебник / под ред. А. Г. Калпина, А. И. Масляева. – М. : Юрист, 2000. – С. 431–432], або правовий режим об'єктів (майна) [Сенчищев В. И. Объект гражданского правоотношения // Актуальные вопросы гражданского права / Под ред. М. И. Брагинского; Исследовательский центр частного права. Российская школа частного права. – М.: Издательство «Статут», 1998. – С. 109–157], або ті права та обов'язки, щодо виникнення, зміни чи припинення яких вчиняється правочин [Федоренко Н. В. Сделки с имуществом: проблемы реституции // Н. В. Федоренко, Л. В. Лапа. – Режим доступа : <http://fassko.arbitr.ru/novosti/vestnik/archive/14337.html>].

Так, аналізуючи позицію, відповідно до якої предметом правочину є суб'єктивні права та обов'язки, дослідник стверджує, що спрямовуючи свої вольові правомірні дії на виникнення, зміну чи припинення певних суб'єктивних прав та кореспондованих їм обов'язків, особа по суті спрямовує їх на виникнення, зміну чи припинення цивільних правовідносин у цілому. Подібний висновок С. О. Сліпченко робить при дослідженні позиції, за якою предметом правочину є дії, що мають бути вчинені відповідно до укладеного правочину. На думку вченого, «якщо розглядати предметом правочину дії, що мають бути вчинені відповідно до укладеного правочину, а дії, що мають бути вчинені відповідно до укладеного правочину – це межі (міра) можливої та необхідної поведінки, то очевидно, що останні і вбачаються предметом правочину. У свою чергу, межі (міра) можливої та необхідної поведінки – це суб'єктивні права та обов'язки. Отже, розглядаючи предметом правочину дії, що мають бути вчинені відповідно до укладеного правочину, представники такого підходу, по суті, також виходять з того, що предметом правочину є суб'єктивні права та обов'язки. Відмінність між позиціями щодо предмета як дій, що мають бути вчинені відповідно до укладеного правочину та предмета як певних суб'єктивних прав і обов'язків, полягає лише у мовній формі їх виразу». Отже, робиться висновок, особа, спрямовуючи правочин на дії, що мають бути вчинені відповідно до укладеного правочину, по суті спрямовує його на виникнення, зміну або припинення цивільних правовідносин у цілому. Розглядаючи точку зору, відповідно до якої предметом правочину є певне благо (майно), щодо якого вчиняється правочин, дослідник також вважає, що спрямовуючи свої вольові правомірні дії на об'єкт цивільного права (обов'язків елемент (частина) цивільних правовідносин), з приводу якого вчиняється правочин, особа спрямовує їх на виникнення, зміну чи припинення цивільних правовідносин у цілому. Даний підхід акцентує увагу лише на одному з трьох елементів – об'єкті правовідносин. Розглядаючи позицію, відповідно до якої предметом правочину є правовий режим об'єктів (майна), вчений стверджує, що встановлення правового режиму об'єктів є встановленням визначеної поведінки між певними особами з приводу тих чи інших благ. У свою чергу, визначена поведінка (зміст) між певними особами (суб'єктний склад) з приводу благ (об'єкт) являє собою цивільні правовідносини. Таким чином, встановлення правового режиму об'єктів – це також встановлення, зміна чи припинення цивільних правовідносин [13]. Отже, нами робиться висновок, який заслуговує на увагу, що предметом правочину є цивільні правовідносини.

Тому, рухаючись у своїх умовиводах, від загального до окремого можна стверджувати, що предметом такого правочину, як договір морського страхування, є правовідносини з морського страхування. Саме правовідносини, а не інтерес, як це зазначено у ст. 980 ЦК України та ст. 4 Закону України «Про страхування» є предметом договору (правочину) страхування. Адже, якщо сприйняти філософське розуміння предмета, як те, на що спрямована яка-небудь діяльність суб'єкта, то предметом правочину необхідно визнати виникнення, зміну або припинення цивільних правовідносин. Саме на них (на їх виникнення, зміну, припинення) спрямовуються вольові, правомірні дії особи, яка вчиняє правочин. Такий висновок зроблено в юридичній літературі і в результаті іншого умовиводу. Так, якщо в результаті правочину певні суб'єктивні права та обов'язки (зміст правовідносин), виникають, змінюються або припиняються між певними суб'єктами (суб'єктний склад правовідносин) стосовно певних об'єктів (об'єкт правовідносин), то, по суті, ці елементи структури правовідносин у єдності і складають предмет правочину [13].

Якщо ж розглядати у якості предмета правочину (договора) морського страхування майновий інтерес (страховий інтерес) [1; 7, с. 6; 11; 12, с. 281-282; 14; 15, с. 29; 16, с. 85], то необхідно було б дійти висновку, що такий договір спрямовується на виникнення, зміну або припинення майнового (страхового) інтересу. Але таке твердження виглядало б, принаймні, досить дивно. По-перше, може скластися враження, що договір морського страхування спрямовується на виникнення, зміну, припинення майнового (страхового) інтересу страхувальника. Подібний висновок був би хибним і це не потребує будь-яких пояснень. По-друге, сам по собі інтерес, навіть майновий (страховий), його виникнення, зміна, припинення не є правовими наслідками. Загальновідомо ж, що правочин спрямовується на виникнення саме правових наслідків (виникнення, зміну, припинення суб'єктивних прав та обов'язків). По-третє, на задоволення майнового інтересу учасників цивільних правовідносин спрямовані практично всі правочини. А тому не зрозуміло, чому саме у договорі страхування та, зокрема, морського страхування, він є предметом і не є в інших. Щодо позиції, відповідно до якої предметом договору страхування є те, що застраховано [3], то як вже зазначалося вище, предметом є те, на що спрямовані дії суб'єкта (суб'єктів). Очевидно, що такі дії, як правочин (договір) спрямовані на виникнення правових наслідків (правовідносин), а не на майно, майнову відповідальність, «нормальні умови здійснення підприємницької діяльності» тощо. До укладення договору та навіть і після його

укладення страховик не має ніякого відношення до названих майна, відповідальності та «умов». Тому дана позиція заслуговує на критичне ставлення.

Важко погодитися і з твердженням, що предметом договору страхування є обов'язок страховика виплатити страхове відшкодування [9, с. 7]. Адже цей обов'язок може і не настати, причому на законних підставах. Тоді отримуємо два досить суперечливих умовисновки. Перший. Якщо будь-який правочин завжди приводить до появи тих чи інших правових наслідків (виникнення, зміна, припинення прав та обов'язків), то і договір страхування (договір морського страхування) повинен завжди породжувати правові наслідки (обов'язок страховика виплатити страхове відшкодування та кореспондуюче йому право уповноваженої особи вимагати такого відшкодування). Але ж відомо, що в останньому випадку обов'язок відшкодування виникне лише у разі настання страхового випадку. Якщо ж укладений договір морського страхування може і не породжувати обов'язок страховика сплатити певну суму (правові наслідки), то необхідно дійти висновків, що можливе існування правочинів, які здатні взагалі не породжувати правових наслідків. Але таке припущення протирічило б самій природі не тільки правочинів, а й юридичних фактів взагалі. Адже останні й існують для того щоб породжувати правові наслідки.

Що ж стосується думки, що предметом морського страхування є страхова послуга [17], то вона може бути прийнята, але з деякими уточненнями. Зокрема, зважаючи на те, що об'єкт цивільного права є обов'язковим елементом (частиною) правовідносин (цілого), і ціле не може існувати без частини, як і навпаки, то логічно дійти висновку, що спрямовуючи свої вольові правомірні дії на об'єкт (частину), з приводу якого вчиняється правочин, особа спрямовує їх на виникнення, зміну чи припинення цивільних правовідносин у цілому [13]. Таким чином, твердження, що страхова послуга може розглядатися як предмет договору морського страхування, не суперечить зайнятій у цій роботі позиції, відповідно до якої, предметом правочину (договору) є цивільні правовідносини. Вона лише акцентує нашу увагу на одному з трьох елементів – об'єкті правовідносин.

Висновки. Підводячи підсумок слід сказати, що предметом договору морського страхування, є правовідносини з морського страхування, а не інтерес, а тим паче і не обов'язок страховика. Наведене вказує на необхідність проведення подальших наукових досліджень з метою вироблення пропозицій щодо вдосконалення механізму правового регулювання договірних відносин з приводу морського страхування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Грищенко О. В. Страховий інтерес як необхідна умова існування страхового правовідношення // Науковий вісник Чернівецького університету серії «Правознавство». – 2002. – №3. – С. 15-18.
2. Дедиков С. Договоры имущественного и морского страхования: сравнительное исследование // Хозяйство и право. – 2006. – №4. – С. 27-39.
3. Демидова Г. С. Соотношение объекта и предмета имущественного страхования // Цивилист. – 2007. – № 4. – Режим доступа : <http://www.center-bereg.ru/b11795.html>.
4. Ермаков В. С. Правовые аспекты страхования автотранспортных средств по риску «каско» // Страховое право. – 2001. – № 1. – С. 8-19.
5. Ефимов С. Л. Морское страхование. Теория и практика: Учебн. – М. : Рос Консулы, 2001. – 448 с. Режим доступа : <http://sci.house/teoriya-strahovaniya/klassifikatsiya-morskogo-strahovaniya.html>;
6. Красавчиков О.А. Советское гражданское право. В 2-х томах. Том 1. –М. : Высшая школа. – 1968. – 520 с.
7. Красильникова О. С. Правовідносини страхування відповідальності судновласника перед третіми особами : автореф. канд. юрид. наук : 12.00.03. – Одеса, 2005. – 18 с.
8. Кушнир И. В. Финансовое право. – Режим доступа : <http://www.be5.biz/pravo/f004/132.htm>.
9. Паутова О. Разграничение видов имущественного страхования // ЭЖ-Юрист. – 2006. – № 15. – С. 17.
10. Пилипенко Ю. Страхование: де-юре и де-факто // ЭЖ-Юрист. – 2007. – № 5. – С. 7.
11. Семеняка В.В. Поняття та об'єкти страхування при здійсненні космічної діяльності // Держава і право: збірник наукових праць. – К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корещького НАН України. – 2002. – Вип.17. – С. 307-312.
12. Серебровский В.И. Избранные труды по наследственному и страховому праву – М. : «Статут», 1997. – 568 с.
13. Сліпченко С. О. Деякі питання визначення предмета корпоративних правочинів // Корпоративні правочини : матеріал. Вукаїнської наук.-практич.конф., (27–28 вересня 2013 р. м. Івано-Франківськ). – Прикарп.нац. ун-т імені Василя Стефаника, 2013. – С. 41-45.
14. Снігерьова М. О. Проблеми страхового інтересу // Вісник Луганської академії внутрішніх справ. – 2005. – Вип.1. – С. 74-79.
15. Спаська М. О. Договір морського страхування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. – Х. : ХНУВС, 2007. – 202 с.
16. Страхование от А до Я. / под ред. Л.И. Корчевской, К.В. Турбиной. – М. : ИНФРА-М, 1996. – 624 с.
17. Шац Б.С. Об объекте страхования // Юридическая и правовая работа в страховании. – 2006. – № 2. – С. 60-70.

Адамова Олена Семенівна

ПРЕДМЕТ ДОГОВОРУ МОРСЬКОГО СТРАХУВАННЯ: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

Стаття розглядає питання предмету договору морського страхування. Робиться висновок, що предметом договору морського страхування, є правовідносини з морського страхування, а не інтерес, а тим паче і не обов'язок страховика. На підставі цього автором робиться акцент на необхідності проведення подальших наукових досліджень з метою вироблення пропозицій щодо вдосконалення механізму правового регулювання договірних відносини з приводу морського страхування.

Ключові слова: правочин; договір; предмет договору; страхування; договір морського страхування.

Адамова Елена Семеновна

ПРЕДМЕТ ДОГОВОРА МОРСКОГО СТРАХОВАНИЯ: К ПОСТАНОВКЕ ПРОБЛЕМЫ

Статья рассматривает вопросы предмета договора морского страхования. Автором делается вывод, что предметом договора морского страхования, являются правоотношения по поводу морского страхования, а не интерес, а тем более и не обязанность страховщика. На основании этого автором делается акцент на необходимость проведения дальнейших научных исследований с целью выработки предложений по совершенствованию механизма правового регулирования договорных отношений по поводу морского страхования.

Ключевые слова: сделка; договор; предмет договора; страхование; договор морского страхования.

Adamova Olena

SUBJECT OF THE MARINE INSURANCE AGREEMENT: TO COMPLETE PROBLEMS

The article is dedicated to the subject matter of the marine insurance contract. The author concludes that the subject matter of marine insurance contract is the legal relationship on marine insurance as itself, but not the interest, and even less – the duty of the insurer. Based on this, author is making an accent on the necessity of completing subsequent scientific research with a view to developing proposals for improving the legal framework for contractual relations in marine insurance matters.

Keywords: bargain; contract; subject of agreement; insurance; marine insurance contract.